

Ki és mit költ?

A költ és kelt szavunkról

1

- Reggel korán *költsetek*, mert jönnek a locsolók! - kiáltotta Tekla az ágyból a szüleinek lefekvés előtt.

Ebben a mondatban a *költ* ige jelentése: *álmából ébreszt (vkit)*. Kosztolányi Dezső *Halotti beszéd* című versében az ige egy hasonló alakjával és kissé különböző jelentésével találkozhatunk:

Úgy fekszik ő, ki küzdve tört a jobbra,
mint önmagának dermedt-néma szobra.
Nem *kelti* föl se könny, se szó, se vegyszer.
Hol volt, hol nem volt a világon egyszer.

Itt a *kelt* jelentése: *feléleszt, életre kelt*. Az *e* hanggal ejtett változatot találjuk a költő *Hajnali részegség* című versében is, összetett szóban, főnévként (*keltőóra = ébresztőóra, csörgőóra*):

Egy *keltőóra* átketyeg a csöndből,
sántítva baktat, nyomban felcsörömpöl,
és az alvóra szól a
harsány riasztó: „ébredj a valóra”.

Koszorús költőnk¹, Tompa Mihály az *ö* hangot kedveli e szóban, akkor is, ha a felélesztés a „feladat”, és akkor is, ha ébreszteni kell valakit. A *Márványszobor* című versében ezt olvashatjuk (korabeli helyesírással):

S az ítéletnek nagy napjára vár,
Mely *felkölti*, valakit sirja zár!

---

¹ Koszorús költő: az ókorban és a középkorban babérkoszorúval tüntették ki a költői versek győzteseit. Átvitt értelemben: ünnepezt költő, kiváló költő

a *Pacsirtadal*ban pedig a madár völgyet, dombot ébreszt dalával, hogy kizöldülve fogadhassák a messziről érkező gólyát, fecskét:

Ébredj fel, ébredj álmaidból,
Földnek határa, völgy, halom!
A *költő dalt* az elközelgő
Tavasz nevében hallatom.
Zöldüljetek...! a gólya, fecske
Elérkezik s meglátogat;
Fogadjátok nyájas mosollyal
Az elfáradt vándorokat!

Eddigi példáinkat *költők* verseiből idéztük, most válogassunk néhány prózai műből. *Móra Ferenc* édesanyja (Juhász Anna) kenyérsütéssel kereste a kenyerét. Ezt idézi föl az író *A páva* című írásában:

Szegény kenyérsütögető asszony volt az édesanyám, s bizony sokszor már hajnalban *fölkeltett* legédesebb álmomból:

- Talpra, legény! Fűtsd be a kemencét, mire kiszakajtom a kenyereket.

De a kemencefűtés csak egyik fele volt a mesterségemnek. Tudtam én segíteni az édesanyámnak másképpen is. Mikor kiszültek a fehér cipók, piros kenyerek, édesanyám elővett egy tiszta fehér abroszt. Annak az egyik végébe is bekötött egy kenyeret meg a másikba is, s azzal a nyakamba akasztotta a terhet. Én vittem el a kenyeret minden házhoz, ahol mitőlünk vásároltak.

A méhek trombitása című történetben – melyet az *Irodalom* oldalon olvashatunk teljes terjedelmében – *Móra Ferenc* az ébresztéssel megbízott trombitás „munkájáról” ír:

Bezzeg fújhatja így ősz tájban a *keltegetőt* a kürtös, nem akarják hallani a kis mézgyárosok. De ő azért csak fújja, fújja a nótáját, hiszen

úgsincs egyéb dolga. Ebben legalább kimelegszik egy kicsit, mert bizony neki is szellős már a gúnyája.

Délfelé, mikor fölmelegszik az idő, egy-két fiatalabb méhecske rászánja magát a kirándulásra. Fiataloké a világ, körülnéznek benne egy kicsit. Hátha akad még valamerre legelnivaló.

Tra-ra, tra-ra!
Méhek hada!
Jó idebenn jó melegen
szenderegni szép csendesen.
A kürtös is álmos nagyon,
a nótát már el is hagyom.
Ha a tavasz új napja süt,
s mézes virág ring mindenütt:
halljátok majd *keltő szavát* -
szép álmokat, jó éjszakát!

A tavaszt várja a *keltegetőjével* a kürtös méh, és a tavaszt várja *Mennék eléd* című versében Áprily Lajos is, aki *keltető varázst* sejt a tavasz leheletében (a teljes verset lásd *Irodalom* oldalon):

Gyökerek hallják könnyű léptedet,
átküldesz egy-egy halk leheletet,
mely szűzies még és illattalan,
de sejtető, jó langyossága van.
Csak arcom érzi még, nem sejtí más,
varázs van benne, *keltető varázs*.

Gárdonyi Géza versben és prózában is a szó *ö* hanggal ejtett változatát használja. A *Rózsa egy sírra* című versében a „fenn lakó lelkek” a nemzetet ébresztenék a „szabadságra”:

- Álomkórságban szenved nemzetünk!
Leszálok én, és *felköltöm* szavammal!
És szól a másik: - Te *felköltöd* őket:

én is leszálok, és viszek magammal
lángot az égből a földi oltárra,
melyre ez van írva: SZABADSÁG.

A szabadságért küzdő egri vitézeknek az 1552-es török ostrom idején nem sok idejük maradt aludni. Az *Egri csillagok*ból válogattuk a következő idézeteket (a regényről és a csatajelenetekből válogatott részleteket lásd a *Honismeret* rovatunkban):

Dobó hátraszólt Kristófnak:

- Eredj, *költesd fel* Sukánt. Adjon az éléstárból faggyút és negyven oldal szalonnát. Hozzák azonnal ide!

És csak azután kérdezte, hogy: minek?

Hát bizony Gergely azt eszelte ki, hogy amint a török ott hányta rakásra a fát, ő meg szalonnát, faggyút meg zsindelyt hányatott a hasábfá és a rőzse közé.

A török nem ügyelt rá. A várból mindig dobáltak rájuk. Kő, csont, repedt fazék, döglött macska s miefféle repült közéjük minden percben. Az arasznyi széles szalonnadarabok a sok minden között fel se ötlettek. Ha éppen meg is nézte valamelyik, vagy nem ismerte, mire való, vagy ha ismerte, utálattal nézte.

...

A hajnal gyorsan öntötte szét az égen a világosságot. Lenn mozgódott a tábor: csapatok zörgése közeledett mindenünnen.

Gergely *fölkeltette* Dobót.

Az emberek már kopjákkal és csáklyákkal álltak a falon. A puskások a dértől fehér köveken frissen porozott csöveket tartottak. A bástya három ágyúja lefelé volt irányozva, a Sötét kapu két ágyúja meg fölfelé a falakra.

...

Gergely egy délelőtti órában az emberei közt aludt, mikor egyszer csak jelentik Zoltaynak, hogy az istálló sarkában a víz remeg, a borsó pedig rezeg.

Hát lám, a gonosz török nemcsak tölti a lyukat, hanem ássa is!
Zoltay nem engedte Gergelyt *felkölteni*. Mecsekért küldött.
Mecsek csakhamar ott terem.

Ide-oda teteti a tálat meg a dobot, míg végre a kocsiszínben megtalálja a helyet, ahol ásni kell.

Tíz legény nekiáll az ásásnak. Időnkint szünetelnek, s letevegetik a tálat: szemlélik.

Déltájban fölébredt Gergely is, s legott az ásáshoz futott.

És ha már a szabadságról beszéltünk, e jelentés befejező idézeteként olvassuk el, mit köszönhet Petőfi és Jókai a nemzetben *költött* visszhangnak (részlet Jókai Mór *Életemből* című írásából):

A márciusi napokban Petőfivel együtt én voltam az, aki a népszabadságot kikiáltottam a szabad ég alatt. Az első szó kimondója fejével játszott; mert ha az egész nemzet nem visszhangoztatja azt, az a fej elveszett. Ki *költé* fel e visszhangot? Ki őrzé meg fejünket?

2

A *költ* szavunkat azonban nemcsak az *ébreszt, éleszt, álmából kelt, életre kelt* értelemben használjuk. Hermann Ottó *A madarak leírásából* című munkájában a *kikölt, kotlik, tojásokon ül, fészkel, kikotol* jelentésre olvashatunk számos példát.

A pipiske - Hogy mit eszik és mit csinál? Magvakat, rovarokat fogyaszt, fészket a talajon készíti el, 3-5 tojását 13 napig *költi*.

A vízirigók évente kétszer *költenek*, ragaszkodnak fészkelőhelyükhöz. A szülők a patakpart falának üregébe, mohából építi gömb alakú, 20 cm átmérőjű fészket. Fészkelja öt fehér vagy aranyárga tojásból áll. A fiókák 24 napos korukban kezdenek repülni, úszni korábban tudnak.

A nyaktekercs (egyéb neve: nyaktekerő, tekerints, nyakforgató) - fészekalja 7-10 tojásból áll, ezeket a két szülő **költi ki**, de elsősorban a nőstény. A 13-14 nap elteltével kelnek ki a fiókák.

Nálunk még nem ritka.

A füstifecske fészke félcsésze alakú, sárból épül, közbe-közbe fűszálakat, szalmát is belevegyít. Fészekalja az első **költés**kor 5-6, második **költés**kor, mely a nyár derekán történik, 3-4 tojás.

Tavasza a füstifecske a régi fészkéhez tér vissza, kitatarozza, és kezdődik a családi boldogság. Hajnalban már ott ficserékel valamelyik ágon, ezután szárnyra kap, s pár nyilálló röptével végighasít a levegőn, kapdosva a legyeket és szúnyogokat. Majd jön a **költés** ideje, kikelnek a fiókák, és kezdődik azoknak az etetése, melyet felváltva végez a fecskepár.

Népünknek kedves madara, tehát megvédi a magyarságnak tiszta embersége.

A töviszúró gébics leginkább az erdőszéleket és az útmenti bokrosokat, ezek közül kivált a galagonyásokat és kökényeseket kedveli, de beveszi magát a kertekbe is. Többet öl, mint amennyit **elkölthet**, és ezért a fölös prédát tövisekre szurkálja. Így kerül a tövisre a tücsök, a kabóca, a cserebogár. A legelők szélén álló bokrosokban tanyázva az egérbe is belevághatja csőröcskéjét.

Fészekalja általában 6 tojásból áll, és csak egyszer **költ**, a május közepétől június elejéig terjedő időben. A fiókák 14-15 nap elteltével kelnek ki.

A fenti példában találunk egy **kakukktojást** is (kék színnel szedve): az egyik esetben a **költ** szó más jelentéssel bír. Erre az értelemre visszatérünk a 4. pontban.

Tompa Mihály A gólyához címzett költeményében is érezni a tavaszi enyhülést, mellyel **Áprily**nál már találkoztunk:

Megenyhült a lég, vídul a határ,
S te újra itt vagy, jó gólya-madár!
Az ócska fészket megigazgatod,
Hogy ott **kikölthessd** pelyhes magzatod.

Tompa Mihály *gazdaemberét (Gazdaember ömlengései)* idézzük a *költ* újabb jelentésének bemutatására:

Nekem már egy fillérem sincs, - akinek van, *kölsön*...!
 Jaj de annak meg kell lenni, - ha nincs: vegyen kölcsön!
 Négy lovunk van, minek annyi! mikor helyt áll kettő.
 Egyik tehén mehet bátran, hiszen úgylis meddő.

...

Tele van a szánk panasszal, hanem azért *költünk*,
 És különös, hogy *kevés* nem, de *sok* telik tőlünk;
 Ha egy járja a bolondját, követi a másik,
 Utoljára mindenkinek foga bele vásik.

E két stófában a gazda a pénz *kiadásáról, költéséről* panaszskodik. A pénzkiadásnál magasztosabb eszmékről olvashatunk Arany János *Széchenyi emlékezete* című költeményében:

Nem hal meg az, ki milliókra *költi*
 Dús élte kincsét, ámbár napja múl;
 Hanem lerásván, ami benne földi,
 Egy éltető *eszmévé* fínomul,
 Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye,
 Amint időben, térben távozik;
 Melyhez tekint fel az utód erénye:
 Óhajt, remél, hisz és imádkozik.

Hosszan sorolhatnánk, hogy mi mindenre *költünk*, szórakozásra, könyvekre és ruhákra, *költünk* élelmiszerre, utazásra stb., mindezekért pénzt *adunk ki*, mindezekre pénzt *fordítunk*, sokat vagy keveset *áldozunk* valamire vagy valakire. A *költ* igének ebben a jelentésben nem szinonimája a *kelt*. *költ* ≠ *kelt*.

4

Most térjünk vissza az egri várba, és hallgassuk meg a várban „rekedt” Balognét, aki azért dohog, mert a kapitány nem eszik, nem *költi* el az ebédjét.

A derék kis úriasszony a bent rekedéskor mindjárt beleilleszkedett a helyzetbe. A kulcsárné dolgát vette át, s ő főzött Dobónak, ő gondoskodott mindenről.

- Hogy van a fia? - kérdezte Dobó.

- Alszik már - felelte az asszony. - Hat seb is van rajta. A mellén, fején, karján. De kapitány úr, kegyelmed nappal nem eszik, éjjel nem alszik. Ez nem tarthat így tovább. Hogyha holnap se jön ebédelni, én magam hordom utána, ameddig el nem *költi*.

Hasonló jelentéssel talákoztunk Herman Ottó írásában, a töviszúró gébicsről szóló részben, amikor arról olvashattunk (lásd a 2. pontban), hogy a madár az el nem *költött* táplálékot tövisekre szúrva „tárolja”. *(El)költjük* tehát ebédünket, reggelinket vagy vacsoránkat, és ebben az esetben sem használjuk a szó *e* hanggal ejtett változatát.

5

Ahogy csak az ige *ö* hanggal ejtett változatával írhatunk (*költ-hetünk*) verset és szerezhetünk (*költhetünk*) dalt, zenét. Jókai, a már említett *Emlékeim* című írásában, a *Látható Isten* részben így beszél e nemes feladatáról:

S hogy magyarul írok, azt nem azért teszem, mert nemzetem iránti kötelességem kényszerít, hogy hű hazafi legyek - hanem azért, mert én olyan szép, kifejezésekben gazdag, mondataiban tökéletes, a gondolatokhoz odataláló nyelvet nem ismerek, mint a magyar. Miért is nem világnyelv? Ha ezt más nemzetek nagy szellemei tudnák! Hiszen magyar nyelven *költeni* olyan, mint a hegedűművésznek a Stradivari-hegedűn játszani! - Miért nem beszél ezt a művelt nagyvilág? - Sokszor kérde-

zem magamban, hát már az Isten a magyar nyelvet csak a saját gyönyörűségére teremtette?

A gondolatokhoz odataláló nyelven – ahogy Jókai nevezi a magyar nyelvet – azonban nem mindig becses, művészi szándékú művek születnek. *Költeni* lehet koholt, hamis és hazug híreket is, valakinek halálhírét, veszett nevét:

Tán veszett nevemet is lemossa vérem,
Mit fejemre *költe* drága jó testvérem.

reménykedik Miklós Arany János *Toldi* című költeményének negyedik énekében.

Tolnai Lajos *Jubilánsok* című regényében prózai példát is találunk e sötét praktikára: hazug hírek *költését* a tanító és családja kigúnyolására (egy brosúrában való „lepszkvillozására”², ahogyan a regényben olvasható). A kieszelők így tervezik a hazug hírek közlését:

- Ó, rettenetes az! Mindent, ami gyalázat, piszok, rágalom, hazugság fel kell ilyenkor hozni. Ha nincs: *költeni*. Néhány napra, míg a cél el van érve. Aztán kimosakodhatnak.

6

Az eddigi példákban a *költ* szavunk jelentését szemléltettük, bemutatva azt is, mely esetben használható és mikor nem a szó *e* hanggal ejtett változata, a *kelt* ige. Végezetül maradt egy olyan eset is, amelyben csak az ige *kelt* változatát használhatjuk: az *érzelmet / gyanút / valamilyen állapotot kelt, idéz elő, hoz létre, ébreszt, illetve okoz*. Elsőként Kuncz Aladár *Fekete kolostor*ából idézünk:

Kilenc felé melegen sütött a nap az udvarra. Mindenki kint tartózkodott, úgyhogy alig lehetett mozogni. Társaink legnagyobb része német vagy osztrák munkás volt. De nem a jobb fajtából. Sok tiroli építőmün-

---

² paszkvillus: személyeskedő prózai vagy verses gúnyirat (egy római szobor nevééről)

kást láttunk köztük. Az első pillantásra az ember nem a legkedvezőbb benyomást nyerhette. Lassan azután tájékozódást szereztünk. Mindezekelőtt a magyarok érdekeltek. Az a címeres, nagy utazóláda, amely tegnap az állomáson feltűnést *keltett*, valóban magyaré volt. Tulajdonosa előzékeny, kedves bácskai fiú, mindjárt a kútnál megismerkedett velünk. Dudás Emilnek hívták, Blériot-nál tanulta a repülést. Zentából került Párizsba.

A következő példákhoz ismét az *Egri csillagok* segítségét vesszük igénybe:

A fény ismét megjelent. Csakhamar Miklós is előbukkant. Hason csúszott, aztán meggörnyedve jött elő a sötétségből.

- Az alagút húszlépésnyire szűkül, aztán megint tágas tíz lépésen át. Ott az út kétfelé válik. De mind a kettő be van omolva.

- Menjen vissza az ásóért, Miklós. Ásnunk kell reggelig. De minden órában meg kell jelennie, Miklós, a sátor előtt, hogy *gyanút ne keltsünk*.

A fiú szótlanul engedelmeskedett.

...

- Mért nem jöttél be? A rőzsehordásról hírt kellett volna hoznod.

- Nem lehetett. A kapuk elé a legerősebb janicsárokat tették, s nem volt janicsárruhám. *Gyanút keltett* volna, ha át akarok rajtuk jönni.

Kelteni (*okozni, előidézni, ébresztetni, szerezni*) lehet örömet és bánatot, *feltűnést* és *nagy hatást, tetszést* és az ellentétét, az *undort, reményt* és *reménytelenséget, pánikot* és *megnyugtató érzést, zűrzavart, jó és rossz benyomást...*

E vállogatás összeállítói remélik, hogy nem *keltettek* zűrzavart a fejekben a *költ* és a *kelt* igék jelentésének magyarázataival, és sikerült néhány szép irodalmi mű iránti érdeklődést is *fölkelteni*.